

12. *Сотечественники* поставлены на карту // Русский мир. – 2009. – № 114.
13. *Стенограма* засідань круглого столу «Русскоязычная Украина: возможности и проблемы консолидации» (Москва, 27 квітня 2009 р.) // Офіційний сайт Інституту країн СНД. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.materik.ru/institute/events/table/detail>. Доступ – 14.03.10 р.
14. *Стратегия* России в отношениях с Украиной // Офіційний сайт К. Затуліна. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zatulin.ru/index.php?&section=publications>. Доступ – 15.01.10 р.
15. *Телепроект* «Российско-украинская дружба: история и современность» в Харькове // Офіційний сайт фонду «Русский мир». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/news/grants/news>. Доступ – 16.03.10 р.
16. *Указ* Президента Российской Федерации о создании фонда «Русский мир» // Офіційний сайт фонду «Русский мир». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/fund/index.nested/decreed_text.html. Доступ – 17.01.10 р.
17. *Численность* и состав населения Украины по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года. // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/>. Доступ – 16.02.10 р.

УДК 929.6 (477) «19/20»

Історичні традиції в символіці українського козацтва ХХ–ХХІ століття

Бабкова Н. В.

Н. В. Бабкова в статті «Історичні традиції в символіці українського козацтва ХХ–ХХІ століття» досліджує процес виникнення та трансформації атрибутики рангових відзнак українського козацтва. Період, що розглядається, охоплює становлення козацької символіки часів національно-визвольної боротьби 1917–1920 років, її розвиток в умовах еміграції та незалежної Української держави. Особлива увага приділяється

історичному підрунтю атрибутики сучасного українського реєстрового козацтва.

Ключові слова: символіка, козацтво, еміграція, Українська держава.

Н. В. Бабкова в статті «Исторические традиции в символике украинского казачества XX–XXI столетия» исследует процесс возникновения и трансформации атрибутики и ранговых отличий украинского казачества. Рассматриваемый период охватывает становления казацкой символики времен национально-освободительной борьбы 1917–1920 годов, её развитие в условиях эмиграции и независимого Украинского государства. Особое внимание уделяется историческим корням атрибутики современного украинского реєстрового казачества.

Ключевые слова: символика, казачество, эмиграция, Украинское государство.

N. V. Babkova in the article «The historical traditions in the symbolism of the Ukrainian Cossacks of XX–XXI centuries» the origins and transformation of attributes and symbols of the Ukrainian Cossacks are investigated. The reviewing period under cover the formation of Cossack symbols during the national liberation struggle of 1917–1920 years, its development in emigration circles and the modern Ukrainian state. The particular attention is sparing to the historical attributes forming the basis of symbols of the modern Ukrainian Registered Cossacks.

Key words: symbols, the cossacks, emigration, an Ukrainian state.

Ось уже понад двадцять років в Україні відбувається поступове відродження та розвиток козацьких традицій. Пройшовши фазу згуртування навколо єдиної ідеї, на сучасному етапі українське козацтво розпорошене. Існують різноманітні козацькі організації та об'єднання, які не бажають, задля вироблення загальнокозацького курсу розвитку та єдиної символіки, іти на компроміси та об'єднуватися. Хоча спроби були. Найяскравіша – Велика Рада усіх військових формувань, що відбулася на о. Хортиця у червні 2005р. Але, це була лише формальність. На сьогоднішній день, в державі існує близько сорока козацьких структур, кожна з яких використовує власну символіку [4, 7, 13]. Характерною ж рисою сучасної козацької атрибутики є її пов'язаність з історичними аналогами початку та середини ХХ століття. Особливо в цьому плані виділяється Українське козацтво та Українське реєстрове козацтво, як найпоширеніші козацькі організації.

Дослідженню проблеми створення козаками власної символіки присвятили свої праці С. Дроб'язко [2], В. Задунайський [3], Я. Семотюк [9], Д. Табачник [10] та інші. Однак цей процес висвітлювався в контексті певних історичних подій, тому питання комплексного аналізу формування українським козацтвом своєї атрибутики і надалі залишається відкритим. Складність вивчення

головних регалій сучасного козацтва полягає в тому, що більшість організацій не мають не лише власної електронної сторінки в Інтернеті, але й друкованих видань.

Мета статті полягає в комплексному аналізі історичних етапів творення символіки українського козацтва, виявленні історичного зв'язку атрибутики сучасного козацтва з традиціями попередніх поколінь.

У значній мірі весь комплекс рангових відзнак та символів влади сучасного українського козацтва заснований на військових геральдичних традиціях періоду національно – визвольної боротьби 1917–1920 рр. Тому необхідно більш детально розглянути деякі аспекти творення військової символіки того періоду.

Процес відродження українського війська почався з перших же днів революційних подій 1917 р. та утворення Української Центральної Ради. З'явилися військові організації, що носили імена видатних козацьких отаманів та гетьманів: Д. Дорошенка, Б. Хмельницького, І. Мазепи, К. Гордієнка, П. Полуботка. До наших днів збереглася інформація про символіку лише декількох з вище перерахованих формувань. Одне з них – перший український козацький імені гетьмана Б. Хмельницького полк. Першого травня 1917 року у Києві почався перший Всеукраїнський військовий з'їзд, який і затвердив даний полк. Від військового клубу ім. Полуботка члени полку отримали малиновий прапор з портретом Б. Хмельницького, під яким і склали присягу [5, с. 362].

Полк ім. Дорошенка, що сформувався в Чернігові, дістав знамено з портретом гетьмана. Інший прапор цього військового з'єднання на лицьовому боці мав зображення хреста, українського «степового типу», сонця, місяця і зорі, а на зворотному – мистецьке зображення ікони Святої Покрови. По периметру напис «Знамено першого січового Гетьмана Петра Дорошенка Полку 1918 року» [6, с. 824].

Всі полкові знамена того часу – своєрідна спроба наслідування національних традицій, в першу чергу часів запорізького та гетьманського козацтва.

Власне відродження самого козацтва розпочалося на весні 1917 року. В березні цього року у Звенигородському повіті на Київщині, зародилося Вільне козацтво, що протягом весни – початку осені поширилось по всій Україні. Створюючи козачі товариства, селянство прагнуло, насамперед, мати захист від наростаючого анархо-кримінального насилля. Водночас, із поглибленням суспільно-політичної кризи Вільне козацтво все більше втягувалося в національну та соціальну боротьбу [1, с. 426].

Для вироблення загально узгодженої концепції розвитку козацтва, з ініціативи І. Полтавця – Острияниці, 3-6 жовтня 1917 р. у Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва. «Навколо збудованої трибуни, застеленої кармазином, були згуртовані усі делегати, біля трибуни зайняли місце гості. Коли пробили в литаври на спогад

запорозьких звичаїв, це означало початок наради, – на трибуну вийшли: Модест Левицький із Запорозьким малиновим прапором, І. Луценко й кооператор В. Левицький з отаманськими бунчуком та булавою» [15, с. 22]. Генеральним отаманом вибрали Павла Скоропадського, писарем – Василя Кочубея. 13 листопада 1917 року Генеральний Секретаріат офіційно затвердив статут Вільного козацтва, згідно з яким кожен кіш, курінь, сотня мають свої печатки та прапори [16, арк. 2].

Спроба на державному рівні відродити козацький стан пов'язана з діяльністю П. П. Скоропадського. Реально усвідомлюючи можливості козацтва як військової сили, своїм указом від 16 жовтня 1918 р. гетьман офіційно відроджує козацький стан в Україні.

Але ще в червні того ж року були розроблені нові рангові відзнаки для старшини. На погонах німецького та австро-угорського типу, ранги позначалися чотирикутними зірками та перехрещеними булавами. Генеральний значковий мав одну булаву, генеральний бунчуковий – дві схрещені булави. Сам же Гетьман, як головнокомандуючий армією і флотом, носив погони із зображенням державного герба (тризуб, обшитий пшеничним колосом) з двома булавами навхрест. В той же час, схрещені булави були присутні над кокардами головних уборів старшин Генерального Штабу і конвою «Ясновельможного Пана Гетьмана» і були присутні на так званій «зорі» для кашкетів військовослужбовців гетьманської гвардії – Окремої Сердюцької Дивізії. Булави вказували на особливе становище усіх цих формувань та їхню наближеність до голови держави [10, с. 31].

22 квітня 1918 р. розпорядженням Державного Секретаріату Військових Справ затверджувалися знаки розрізнення, що розміщувалися у нижній частині рукавів. Для генерального чотаря – дві схрещені булави та рожечка на кінці, генеральний поручник та генеральний сотник крім цього, ще й один та два вужчих плужка відповідно. В такий спосіб підкреслювалась спадковість між Українською Державою П. Скоропадського та Гетьманщиною XVII–XVIII ст.

З поваленням Гетьманату до влади прийшла Директорія на чолі з Симоном Петлюрою, що продовжив роботу над встановленням системи рангових розрізень. Нові ранги мали не лише в назві чітко виражений вплив козацьких традицій. На категорію найвищої старшини повинні були вказувати схрещені булави у лавровому вінку. Сам же Головний отаман, як символ своєї найвищої влади, мав булаву і в найчистішій миті використовував її за давнім козацьким звичаєм [3, с. 167].

Після остаточного захоплення влади в Україні більшовиками, значна частина українського козацтва опинилася в еміграції. Основними центрами стали – Берлін, Мюнхен, Лозанна, Відень, Прага, Будапешт та інші європейські міста. У 1920 р. у Берліні виникло Українське національне козацьке товариство, яке очолив І. Полтавець-Остряниця. Були відтворені рангові системи, що діяли протягом 1917–1919 рр. на

території України. Ознакою посади Головного Військового Отамана та Генеральної старшини були відповідно булава та пірнач. З різних обставин козаки залучаються до політичної боротьби в Німеччині. У 1923–1924 рр. видання журналу «Український козак», через співпрацю з націонал-соціалістичним рухом навіть поєднав свій герб – козак із самопалом з тризубом та свастикою [3, с. 198].

З початком Другої світової війни частина козацтва, що перебувало в еміграції вступила до лав німецької армії. Зважаючи на свою малу чисельність воно було змушене об'єднуватися з представниками донського, кубанського чи терського козацтва. Саме ці козачі частини утворили основу Першої козачої кінної дивізії (створена в 1943 р). Як зазначає С. Дроб'язко, на нарукавних нашивках вищого керівного складу буда присутня срібна булава між двома перехрещеними шашками. В нагрудних відзнаках випускників (створених для навчання керівного складу) шкіль молодих козаків використовувалися вінок з дубового листа із схрещеними шашками та булавою, німецьким орлом із свастикою в основі, і написом «Школа молодих козаків». Відмінники навчання мали позолочений вінок і булаву [2, с. 29].

Закінчення війни, переселення української еміграції з європейських теренів на американський континент, зменшення популярності мілітарної ідеології, упродовж 1948 – 60-х років зумовили припинення в Європі активної діяльності представників українського козацтва. У 1960 р. в Сполучених Штатах Америки під проводом виконувача обов'язків військового отамана Івана Цапка утворилася перша станиця Українського Вільного Козацтва. Ця подія дала початок розширенню мережі осередків цієї організації в США, Австралії, Канаді, Бразилії та Німеччині [13, с. 590].

У 1965 році був виготовлений «Почесний знак Українського Вільного Козацтва» – білий козацький хрест із золотим знаком св. Володимира вгорі, обрамлений овальним золотим вінком з лаврового та дубового листа, поверх якого розміщувалися булава і козацька шабля [9, с. 41]. 18 січня 1979 року в Торонто, у каплиці куреня Українських Вільних Козаків імені гетьмана Петра Дорошенка, протоієрей Федір Легенюк освятив новий прапор Коша УВК, виготовлений хорунжим Теодором Баб'юком. На лицьовому боці прапора малинового кольору було зображено образ св. Покрови і написано «Надія на Бога і лицарство наше», а на зворотному боці – козацький хрест і напис: «Українське Вільне Козацтво – учасник боротьби за Волю України від 1917 року».

В радянській Україні процес відродження козацтва став можливим лише за часів перебудови. У 1980-х роках стихійно з'являються безліч козацьких організацій без єдиної мети та напрямку роботи. Лише у вересні 1990 р., за ініціативи Народного Руху України, представники козацьких осередків провели Першу Отаманську Раду. Результатом діяльності стала офіційна заява про відродження Українського козацтва.

На Великій Раді Українського козацтва, що відбулася у Києві, у 1991 р., було запроваджено посаду Гетьмана з відповідним атрибутом влади. Першим Гетьманом став В'ячеслав Чорновіл. Згідно з історичними традиціями – обирався на один рік. Але потім ця традиція була порушена. У 1992 р. на посаду Гетьмана обрали В. Муляву, в 1998 – І. Біласа, 2005 – В. Ющенко, а в листопаді 2005 р. – М. Пантелика [7, с. 28-30]. Таким чином в Українському козацтві склалася ситуація, коли існує два гетьмана та дві булави, адже В. Ющенко своєї посади не зрікався.

За статутом, Українське козацтво має свою атрибутику і символіку: прапори, бунчук, клейноди (гетьманська булава та хоругва (штандарт), гімн, марш, перначі крайових отаманів, тростина Генерального судді, перо і каламар Генерального писаря, литаври, тростина крайового отамана). В символіці відчувається перейняття традицій Вільного Українського козацтва – білий, з синім оздобленням, козацький хрест із золотим знаком св. Володимира вгорі, обрамлений лавровим півовальним золотим вінком, поверх якого розмішувалися булава і козацька шабля. Саме ця символіка використовується на шевронах, нарукавних нашивках та Особистій відзнаці Гетьмана Українського козацтва. Головний прапор являє собою полотно темно малинового кольору з вище зазначеним геральдичним комплексом та написом – назвою організації [11]. За відсутністю доступу до інформації щодо використання бунчука, литаврів, печатки та каламаря, тростини судді з'являються сумніви щодо їх фактичного існування.

Згідно з даними сайту зазначеної організації [11], українське козацтво поділене на сім округів: Гетьманський, Слобідський, Запорозький, Кримський, Чорноморський, Галицько – Подільський, Волинсько-Подільський. Кожен з них очолює польовий гетьман, що має власний символ влади – пірнач. Крім того, кожен з крайових та курінний отаман мають право, при виконанні службових обов'язків, використовувати пірначі, як особисті символи влади. Для заохочення та відзначення особливо активних діячів козацького руху, кожен округ може створювати власні відзнаки. Так існує почесна відзнака Чорноморського козачого з'єднання, що була затверджена рішенням Ради отаманів даної організації 19 червня 2002 р. [8, с. 5].

Для сучасного українського козацтва характерні і власні зразки козацьких рангових відзнак, в основі яких лежить досвід відзнак часів Української Держави Гетьмана П. Скоропадського. Хоча присутні і деякі відмінності: восьмикутна зірка замість чотирикутної, обрамлення у сучасного козацтва булав дубовим піввінком. Помітна різниця і в оформленні погонів сучасної козацької старшини та генеральної старшини Гетьманату П. Скоропадського. За формою погони сучасного українського козацтва ідентичні погонам радянської армії.

На погонах Гетьмана розміщено державний герб України у вінці, восьмикутну зірку та перехрещені булави на фоні піввінка з дубового

листа. Генерал-отаман (генерал-полковник), генерал-осавул (генерал-лейтенант), генерал-хорунжий (генерал-майор) – без державного гербу, мають три, дві та одну зірку, перехрещену булаву та шаблю у піввінку. Полковник, осавул (підполковник), курінний (майор), сотник (капітан), булавний (старший лейтенант), хорунжий (лейтенант), підхорунжий (молодший лейтенант) – восьмикутні зірки, відповідно до звання та перехрещений пірнач із шаблею у піввінку з дубового листа [8, с. 8-9].

У 2002 р., на правах правонаступника реєстрового козацтва XVI–XVII ст., в Україні було створено Всеукраїнську громадську організацію «Українське реєстрове козацтво», гетьманом якого є і по нині А. І. Шевченко (доктор технічних наук, доктор богослов'я, професор, ректор Державного університету інформатики і штучного інтелекту, голова наукової ради Науково-дослідного Центру козацтва імені гетьмана Мазепи).

Організація складається з трьох округів та окремого Морського дивізіону. Округи, в свою чергу, поділяються на регіональні, обласні та місцеві представництва. На чолі кожного з них – відповідно командувач регіону, обласний чи місцевий отаман. Кожен має особистий атрибут влади – пірнач. Як і попередня організація реєстровців використовують темно малиновий прапор з нанесеною на нього символікою власної структури та написом із назвою організації. Загалом для сучасного козацтва характерне використання знамен різних відтінків малинового кольору, що являє собою ще один елемент підтримання традицій своїх пращурів.

Представники реєстрового козацтва розробили і власну символіку. Так, шеврон має форму шита на малиновому полі, обведеного срібним кантом; у центрі перехрещені булава і пірнач, а над ними – тризуб, між центровим розгалуженням козацького хреста – сонячні промені, гаптовані золотим шитвом. З боків хреста слова «Духовність, патріотизм», вигаптовані шитвом срібного кольору. Зверху хреста слова: «Українське Реєстрове Козацтво». Між християнським хрестом і словами «Українське Реєстрове Козацтво» – блакитна і жовта полоси – елемент державного прапора [13].

У 2005 р., гетьманом реєстровців був затверджений зразок єдиного однострію, витоки якого також пов'язані з часом існування держави П. Скоропадського. Але значно більше відмінностей між двома системами рангових відзнак: використання восьмикутної, а не чотирикутної зірки, зображення булави та бунчука, а не схрещених булав.

На погонах Генеральної та молодшої старшини впритул до нижнього краю погона закріплюється орнамент у вигляді лаврового вінка, в середині якого розміщені перехрещені символи влади – булава та бунчук.

На погонах гетьмана, генерала армії зображено вишитий герб України у калиновому вінці, виконаний золотими нитками; вишита золотими нитками восьмикутна зірка, що є зображенням подвійного

хреста і символізує різдвяну українську зірку; на краю погона вишиті булава і бунчук, обрамлені лавровим вінцем.

На парадних погонах – герб лишається вишитим, а металева зірка, булава і бунчук прикріплюються, але можуть лишатися вишитими. Погони генерал – полковника, генерал – лейтенанта та генерал – майора ідентичні гетьманським, але не мають зображення державного гербу.

Парадні і стройові погони капітана, старшого лейтенанта, лейтенанта та молодшого лейтенанта виконуються з тканини необхідного кольору, на краю погона прикріплюється бунчук із булавою у лавровому вінці.

Так булава трактується реєстровими козаками не лише як символ влади, але й як атрибут єднання людей різних національностей та віросповідань. Протягом 2004–2005 рр. гетьман А. Шевченко під час зустрічей з Папою Римським Іоанном Павлом II, Вселенським Патріархом Православної Церкви Варфоломієм, Святішим Патріархом Московським та всієї Русі Олексієм II, Патріархом Київським та всієї Русі-України Філаретом, вручив кожному кришталеву булаву. За словами керівника даної козацької організації цей символ єднання Сходу та Заходу України – дорогоцінна реліквія славного і трагічного минулого, духовного й патріотичного відродження нашої Батьківщини, незалежної держави [12, с. 198-200].

Протягом всього існування козацтва та вироблення його представниками власної символіки відчутно вплив історичних традицій. Для початку та середини ХХ століття – це період Гетьманщини. Сучасне ж українське козацтво та реєстрове українське козацтво орієнтується на досвід всіх своїх попередників. Свідчення цьому – булави та пірначі, як найвищі символи влади запорожців та козаків Гетьманщини, перехрещені булави на погонах – атрибут керівного складу армії гетьмана П. Скоропадського, поєднання булави та шаблі на фоні білого хреста – Вільного Козацтва України.

Але існують і певні відмінності, що проявляються у рангових відзнаках та формах погонів. Якщо у зовнішньому вигляді погонів збройних сил часів П. Скоропадського проявляється вплив австро-угорської та німецької військової традиції, то у сучасного козацтва – радянської армії. Прапори ж проаналізованих козацьких організацій в основному різних відтінків малинового кольору, що вказує на продовження прапорових традицій військових з'єднань ХХ століття. В перспективі подальших досліджень виявлення більш детальної інформації щодо інших козацьких об'єднань нашої держави, комплексний аналіз символіки та атрибутики всіх організацій, виявлення історико-культурних традицій та взаємодій.

Примітки

1. *Верестюк В. Ф.* Вільне козацтво як вияв революційної творчості мас / В. Ф. Верестюк // Історія українського козацтва: в 2 т. – К., 2006. – Т. 2.
2. *Дробязко С., Карашук А.* Восточные легионы и казачьи части в Вермахте / С. Дробязко, А. Карашук – М., 2000.
3. *Задунайський В. В.* Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XXI століття / В. В. Задунайський. – Донецьк, 2006.
4. *Інформація про діяльність Ради Українського козацтва при Президентові України* [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.arzhevitin.ua/cossack/cossacks_president/info. Доступ – 15.09. 2010 р.
5. *Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХст.)* / І. Крип'якевич, Б. Гнатович, З. Стефанів та інш. – Львів, 1992.
6. *Історія українського війська 1917–1995* / В. Гриневич, Л. Гриневич, Р. Колісник та інш.; упоряд. Я. Дашкевич – Львів, 1996.
7. *Лютий І. М.* Етапи відродження та розвитку сучасного козацтва в Україні. Історичний нарис / І. М. Лютий. – Дніпропетровськ, 2008.
8. *Пукліч В. В.* Літопис Чорноморського козачого з'єднання / В. В. Пукліч. – Одеса, 2006.
9. *Семотюк Я.* Українські військові відзнаки / Я. Семотюк. – Торонто, 1991.
10. *Табачник Д. В.* Військова символіка держави / Д. В. Табачник, В. В. Карпов. – К., 2007.
11. *Третій Гетьманат Української держави* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kozatstvo.org/getmans/3/>. Доступ – 17.09. 2010 р.
12. *Україна козацька: зб. ст.* / упорядник Чорна С. Ф. – Донецьк, 2007.
13. *Українське козацтво: мала енциклопедія* / Кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко. – К., Запоріжжя, 2006.
14. *Українське Реєстрове Козацтво* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kozatstvo.org.ua/> / Доступ – 25.09. 2010 р.
15. *Цапко І.* Роль Вільного козацтва у визвольній боротьбі / І. Цапко // Вісті Комбатанта. – 1967. – № 5-6.
16. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.* – Ф. 115. – Оп. 1. – Спр. 52.